

TANDORI DEZSŐ

Szellem és félálom*

(RÉSZLETEK)

A szellem az élet félálma?
Az élet a szellem félálma?

A félálom az élet szelleme?
A szellem a félálom élete?

Mit álmodsz? Félálmodom. S mit élsz hozzá? Félélek.

Kezdeni valamivel. Ezt. Ne azzal mégse, hogy akkor Wittgenstein. Hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Ne arról, hogy ezt valaha politikailag értettük. Politikát itt ne. Any nyit se, hogy egyszer Tuniszba kellett repülnöm Bécsből, egyetlen tengerentúli utam (jó, Anglia és Írország is tengeren túlja, de...), sok apró verset írtam ott, jó párat a reptéren, a politikai államfőfogadás miatt (mi közöm vele!) késlekedő indulás-idő alatt, és Rómában csaknem lekéstem a csatlakozást, csomagom (na és) így is másnap jött utánam. Mi csomagom volt nekem! Ma meg már semmi. Sokat jártam Bécsbe és onnét haza, néha irodalmi emberként, máskor mint magánzó. De a New Yorkból Rómán át Budapestre „közlekedő” masinát el kellett érnem. Elértem, futva. Furcsa volt, egészen másféle, nekem másféle ismeretlen beltere. Hányan utaznak ilyen gépekkel! Én nem, én is utazhattam volna, de ahogy megértem alapéletükben azokat, akik hivatalosan-félhivatalosan így röpködnek, kulturálisan utazva akár, ők talán ha „tisztelik” is, kevésbé értik az én elemi mikéntemet, hogy én meg nem. Ma már végképp semmi egyebet sem. Bécs sem, Bécszet sem. A végén már újságokkal raktam körbe magam a termes kocsi sarkában, bécsi lapok tömegével, párat ilyenekből aztán Pesten is vettem egy darabig, de az úgynevezett gazdasági válság híreivel együtt lecsengett. (És hogyhogy „gazdasági válság”, kezdem és végzem ott, itt.) Egykor máshogyan utaztam én Bécsbe, túl azon, hogy 1989-et írtunk, kilencvenes-évek-eleje volt, és más volt a világ. De egyet ugyanannak érzek. Egyetlen dolgot.

A szellemírást a papíron.

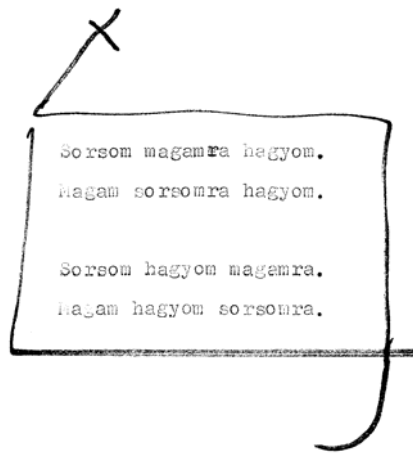
Akkoriban még merhetett fülkében ülni az utazó, ma a termes a biztonságosabb. Mondom én. Meg a fülkébe, a bővebben látogatott Bécs okán, betelepedhetnek stb. Akkoriban 10-ből 9-szer magam maradtam hatületes rekeszben, s nem kellett semmitől reszketnem. Ellenben elkezdtem írni. Nem nagy értékű dolgokat, a jegyzetfüzetecskék valahol megvannak, de a világ is meglesz nélkülük. Mégis. Evidenciából írtam, azt írtam, amit oly-oly-oly fontosnak

---

* Részletek Tandori Dezső megjelenés előtt álló kötetéből.

tartottam, írtam a fülke sötétjén. És – tudom, üres! – tiszta noteszlapocskáimon mindig ott volt az a (persze, szemem által „odaképzelt-vetített”) szellemírás. Valaki már írt előttem azokra a lapokra. Berzsenyi? Szép Ernő? Kölcsey? Ady? Móricz? Kosztolányi? Pilinszky? Ott volt az elődök írása, balga hiúsággal így értékeltem, és én csak a nyomukban jártam, síkságon, de ahogy a hegyekben megvannak ezek az előre-kész-útvonalak, néha korlátokkal is a függélyeken, így, ott volt a tenger, a szántóföld, a képzelet terepe, írással.

Koppenhágában egyszer, még első madárkánk, Szpéró halálához közel-időn, egy modernista műalkotás volt a pincében, a nagy múzeum tökéletes csendjében lenni, megfelelő világításban, és egy nagy, sekély vizű medence. Abba írni lehetett, kézzel, beírtam, SZPÉRÓ. Mit eredményezett ez. Hangjelenséget? Karnevált a túlparton? Örök életet? Azt azért nem, mert Szpéróm, madárkánk nem támadt fel, naná, nem, nem is akartam. De mikor az ember így nem akar... mikor ilyen, hát persze, nem akar, jó ha van egy medence, melynek vizébe írhat. Keats, a tengerbe fült nagy költő volt az, „kinek vízre írták a nevét”, már ez is csak ködösen rémlik, vígaszol.

„Amennyi mindent félreértettem,
feledésem is félreértés lesz, jócskán.”

S hogyan dolgozik az éber félálom szelleme?

Például félreért. Nemcsak a hatalmasok dolgaival nem foglalkozom gyakorlatilag, de híreik is kerülő úton kerülnek csak hozzám.

Feleségem még olvas – és én vásárolok neki – újságot, a lapok némelyike a konyhaasztalra kerül salátamosáshoz (madárnak a saláta!), kolbászvágáshoz, s akkor tényleg sok érdekeset olvasok. Sőt, vannak lapok, melyeket napokig így őrzök, ötször elolvasom a szövegek némelyikét, s csak mikor egy-egy helyi vagy világi nagy egyéniségen zsírfoltok vannak már, egyebek, dobom el kis fájdalommal a lapot. Sebaj, jön más. Ez örökre jön. S persze, újság nélkül nem lehet.

Mi mindent nem tudtam! Csak feledésem teljes.

Ha már Bécset, újságjait stb. említettem, meg Kölcseyt, hát persze: a legtöbben félreértették szép-szent Himnuszunk egyik sorát, a balsorssal és a régentépeessel;

de én eltitkoltam, mást értettem félre hétévesen, s alapvetően.

Mindjárt kiderül, miért mondom ezt.

Az ifjúsági mozgalom összejövetelei (még az úttörők előttiről van szó, mindegy) délután voltak, és én védeni igyekeztem a délutánjaimat. Az az idő már az enyém. Kicsit idegenkedtem is minden szervezetszerűségtől. „Kell” – a gombfociklub volt tán így az egyetlen, ahová én szívesen... huszonegy évesen. Buliba se, színházba, moziba se, soha, ma sem. S nem értettem dolgokat. Nekem, idősebb barátomtól, az, hogy „Svejk”, az sem volt evidens. Tizenvalahány évesen olvastam először, némi fenntartásokkal, a jeles munkát. De nyolcévesen? Németül már korán-zsengén taníttattak szüleim, így értettem „schweig”-nek a „svejket”, hallgass. Németül se tanultam szívesen. Ellenállt az agyam: miért „Abenteuer” (kaland), mikor az *este*, ugye, az „Abend”. Miért nem ábendtajjer? Német, angol – nekibuzdulásokkal és „nyelvtérületen” tanultam meg az egyiket, a másikat másképp, de akkor? Lengyelül fél év alatt 1000 szóig felfutottam, Varsóban és vidékén nem beszéltem oroszul, németül, a lengyelek iránti szolidaritásból. (Balga, én!) Oroszul is tudtam úgy, hogy Lermontovról, akinek költészetét rajongva szerettem, dolgozatot írtam, 20 oldalt. Mégis az idegen szavak az igazából-megnevező-mélyrétegben (ha van ilyen) idegenek maradtak, okosabb vélekedéseim ellenére.

Ezért, Maugli vagy ki a csuda történetét sem ismerve akkor, hallottam a dalban egy fura hangképződményt. S én az „Akela” névvel mit sem tudtam kezdeni, „Akela, mi megteszünk...ami tőlünk telik”. Ezt én, mert logikus-titokzatos volt agyam járása, már eleve, így értelmeztem:

„Ha kell ami, megteszünk... ami tőlünk telik”.

A „ha kell ami” tiszta nyelvtörés, azaz szokatlan „régentép”-es fordulat. Mégis élőnek mondható. Agyamnak az volt. Ha és ami kell, tesszük. Na ja, kicsit furán mondván. De ez vezetett „Hamlet”-kötetem verseihez (már azokhoz ott, melyek máig érvényesek, kevésbé felülmúltak stb., de ez sokszor volt már témám; itt Szép Ernőről sem lesz szó, Jékelyről, vagy csak alig, ez ilyen könyv), eleve egy gondolatkanyarítási módhoz.

Durvább volt a salátás újság sarkában látott és mássá-értett hirdetés:

TIROLI NAPOK.

Mi ez? Bécsen, Ausztrián gondolkoztam talán, tiroli napok, pontosabban tiroli *nyílt nap*. Ejha, Tirol. Síversenyek (mi van múltkori könyvem szegény D. A. sízőjével? hallom, épülget, fel s feljebb, de...), északabbra Kufstein, Dél-Tirol lejjebb, jártam ott, szép, meg jó is volt ez-az. Csak...

De fura, állapíthattam meg, hogy a programok ilyenek: statikus és dinamikus járműbemutatók... trolibusz alkatrészek kiállítása... áramellátás és felsővezetékrendszer bemutatása... telephelyi próbajárat utasokkal...

Itt sem kezdtem gyanakodni. A szemem ugrott csak egyet: nem TIROLI, hanem TROLI.

De én elhittem a tirolit. Így lettem eleve író. Én a világnak mindent el akartam hinni. (Ma sem állíthatnám bátorsággal, hogy ma már bezzeg semmit sem hiszek. Ez is túlzás lenne. Aforizmává sem akarom begyártani a két végletet és a fenntartásokat velük. Rilke sem totálba

érti, hogy minden angyal iszonyatos, rémes, minden angyali az; már dehogy. Megj. angyalok sem igen lesznek itt.)

Tehát hajlandó voltam elhinni a világot. Huszonegy éves koromig elhittem, hogy Ady, Tóth Árpád, Kosztolányi etc., végigiskoláztam őket. Lermontov, Rilke (mondom ottlikosan). Veres Péter, Szabó Pál... csak aztán Mándy. Szakembernek tanultam? Nem rögtön azzal kezdtem a hegedülést, hogy rinocéroszhúrral a dinoszaurusz-csigolyán nyeszerezni! Nem. Én félreértettem, ösztönködtem... jó, még érteni sem akartam. Tanulás helyett főleg az egyetemen az ellógható órák alatt ritkán éltem a „koromnak megfelelő” kalandokat, szabadjegyeimmel alig utaztam hazánkban, nem. Én írtam, napi 20 oldal prózákat, vagy játszottam házibajnokságaimat.

Sízást, gombfocit, atlétikát, kosárlabdát stb. Feltaláltam játéklehetőségeket. Később, ha valaki ismeri ily tárgyú 30–40 könyvemet, cikkemet, versciklusomat, tudható számára: ezek feldolgozódtak aztán. De semmi ily szándékom nem volt! A dolgokat önmagukért csináltam. TIROLI – ezt hittel néztem TIROLI-nak.

Ami furá: elég sok mindent fordítottam németből (Kleist, Goethe, Schopenhauer, Heine, Rilke... nem sorolom, osztrákok jöttek, mint Musil, Doderer, Trakl, vagy monarchiabéliek, mint Kafka, la-la-la...), szerepeltem német rögtönzésekkel, míg ez is el nem múlt, színpadokon, nyertem kis pályázatokat, ma is tudok 2-3-4 oldalas minidramákat írni németül (csep-pet angolul), de... nagyobb elismerést sosem kaptam.

Egy szép napig.

S akkor én, a legnagyobb egyetemi lógós, aki a szent költészet miatt mindent elhanyagoltam (csak a játszást nem!), a szent próza miatt főleg... én, aki másodévesen a leggyorsabb szigorlatozó-írásbeli-fordító voltam, sokszoros Kelet-Némethon-járó idegenvezető, menő nyelvtudású akárki, én hirtelen leálltam. Már szinte csak lógtam. Rendes álláshoz sem jutottam így, karrier sem nyílt előttem.

Tudtam, nem tudtam – de semmiképp sem tudatosan! – mindent egy lapra, két lapra tettem fel. A költészet és a próza két lapjára.

S mondom, egy szép napon... sok kisebb dicséret, pályázat-nyerésecske után (nix különös, legfőljebb szívbeli dolgok, értékelések külhoniaktól): kapom ám az értesítést, hogy Goethe Medált osztottak nekem.

Ezt főleg tudós emberek kapják... akik sokat tettek azért, hogy „német”. Az egyetemről nekem csak szemináriumvezetőm kapott ilyet, a későbbi nagy professzor stb., el is jött az ünnepségre. „Neked mindig csuda kezdeményezéseid voltak, remek dolgaid”, mondta, mikor szabadkozni kezdtem, hogy én, a nagy lógós kapok ilyet egy Billy Wilder, Tábory, Boulez, Schweizer (tz?) professzor után, csodálatos emberek mellett. Épp én! Most valaki...

...látom szinte, mondja: mit dicsekszik a díjaival? Pfuj. De én mondom: nem!

Szavamra (higgyék), annyira szél ellen kellett nekem mindig (kis kivételekkel, azok jól is jöttek, áldás!)... hogy ha bármi ilyen díj v. egyéb van, azt érzem, hálistenke, legalább valami el van intézve, le van zárva, mint egy postapalack, mehet... akármi világtengerekre, a Mindenki Sziget világtengereire.

ÖNÉLETÍRÁS FÖLDIEKKEL?

„Földiekkel”. Olyan is?
Nem. Csak egy ilyennek nincs befejezője.

Mit, vészkiáltás?
Semmi vész.
Az is csak egészben a rész.
Az is csak részben az egész.

Klee: hogy e földön nem „megfogható, felfogható” ő nagyon.
Erre: irodalmi szakfogalmakkal talán nem vagyok
jól bírálható. De akkor – igaz! –
mit hogy irodalmat csinálok.
De fordítva? Próbáljuk megfordítani ezt.

Másoknak mit igyekeznék?
Az enyém úgyse ment át.
Érintkezgetve hízelegnék:
szolgálnék fel bort, teát, mentát?

Rémálok? Igen. Rémálok volt az életem. Versben is
megírtam, a madarak „eltűnése” rémálok. De medvéim:
hogy meghalok, s itt kell hagynom őket – mire? (Ha
aztán feleségem is elmegy mellőlük.) A többiről ne is
beszéljünk. Nem lett ez jó. Nem sehogyan. Valahogyan.

„Medvéink rád maradnak...” Ezt is hányszor írtam.
Erre – mit mondjak. Aztán sok minden olyan: nem
tagadhatom, de nem is hihetem.

Életem részei: Napóleon mondta állítólag, hogy ha egy
sereg 33 %-a odavész, a csata is elveszett. Mondjam
azt: nekem minimum 34 % általában ... mi? Ostoba gyakorlati,
földi hasonlat. Hát a 100 %? Az minek a... mije...?

Majdnem bármire: nem az, hogy érdekelni nem érdekel, de nem érdekelni érdekel, sem.

Egy *rettenetes-mondat*, de így jó, hogy ki van mondva végre tőlem: „Azt hiszem azt a nagy rettenetes szívet, ami voltam, nem értették, idegen maradtam nekik.” Jó, Wittgenstein meg azt mondta kb.: mondjátok meg nekik, hogy boldog életem volt. Tegnap meg feleségem hazahozott egy repképtelenre sérült cinegét, ah, mintha a mi széncinegécskénk tért volna vissza. De nem volt menthető. Hajnalra kiszállt belőle az élet. Oly szép volt, oly tökéletes, halálában is. Csak épp: már nem életeké.

Azt a nagy, rettenetes szívüket,
ha széncinegék, ha poszáták,
ha verebek:
nem érthetjük, mégsem idegen nekünk.
Ahogy létük emitt letünt,
visznek egy-egy egész határt – át.

VERSETLEN TOLDALÉK

S – Rilkét idézem – ők lakájosan élnek lakott szavakban. (Mind e tőlem idegenkedők.) És annak, hogy oly keservesen-nem-akarok sokat érintkezni, oka ez is:

mit kapcsolódnék sebtén, felületesen, a magam tőlük-idegen világából ki, az övékhez, mely okvetlen mélyebb, teljesebb lesz az én érintőlegeselemnél? S főleg, ha úgy érezteti velem minden „tett dolgom”, hogy van, jár velem, bennem/nekem valami komplexség, ami az ő más milyenségüktől rögtön lejjebb-értékelődik, s azért is, mert ők nyomban bírálatai azzal, hogy nem érzékelik, nem értékelik, vagy ki tudja, miféle konkrét, személyes, személyeket-műveket-kultiváló eredete volt ennek... bennem csalódtak ők a maguk várakozásaival, nem voltam használható, s az elmélet emberei megtalálták azokat a gyakorlati „síkokon” rokonaikká átnövő, eleve így hajló „fejlettnek” talált téziseket igazoló figuráit és életmunkásságait, melyek és akik... és én ebbe nem passzoltam. Semmi összpasz – és passz. S ez ment még kétfelébb.

*

Félálom volt, hogy utaznom kell?

Maga az a folyamat, ahogy utazom, félálom?

Félálom volt-e Wittgenstein művének olvasása (ilyen körülmények közt)? Félálom-e, utolsó bécsi utaim alkalmával, hogy újsághalmok közepén ültem mindig? Félálom-e, teljes élet-e, hogy két hónapig itthon is osztrák újságokat vásároltam, ma meg eleve csak valaki másnak (feleségemnek) veszek újságot?

Szellem-e, hogy ezt fejtegetem: miről kell hallgatni? Megvan-e az már készen, s baj-e, ha megvan?

Ha ez se szellem, ez sem „a” szellem, mi a szellem (a félálomhoz képest)? Létezésem a szellem, mintha...

...mintha Hamletnek nem is apja szelleme volna a szellem, hanem ő maga?

De ez, ugye, a romantikus-tárgyas „Az Élet Álom” felfogás (felszínes ügy!) megfelelőjének látszhat (rémellhet).

Elmondani valamit: nincs értelme?

Elmondani valamit: hogy az ne legyen, „nem történt semmi”? (A szellem jegyében?!)

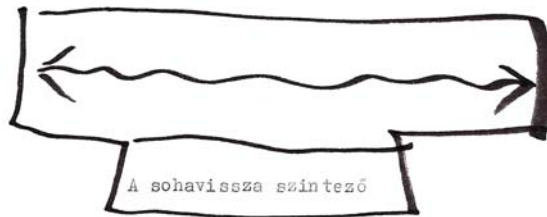
Nem elmondani: akkor nem történt tényleg semmi?

Ezek közötti értőterben van a mű.

A mű az elmondást célozná meg. A lehetetlent? Ha erre ésszel rájövünk, miért mégis az összes igyekezet?

Ez felesleges filozofálás így?

Mert nincs egy hangulatos, jó kis zenés műsor, melynek hullámain... mint Hérakleitosz:

folytatása következik...

